

Milli Mücadele Sonrasında İzmir'de Mesken Sorunu¹

The Issue of Domestic Settlement in Izmir After the National Independence Movement

Mevlüt KAYA*

Özet

Dağılma döneminde, siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda büyük yıpranışlara teslim olan Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'ndan yeni yıkımlarla ayrılmıştı. Milli Mücadele ile kendini toparlayarak yeni bir devletin çatısı altına giren Anadolu halkı, bu süreçte imkansız başarılmıştı. 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir Yunanlılarca işgal edildi ve Anadolu halkı, büyük bir kararlılıkla birlik ve beraberlik çalışmalarını sürdürdü. Anadolu'nun gözdesi İzmir, bu çabalar sonucu 9 Eylül 1922'de işgalden kurtarıldı. Ancak bu kurtuluş, yeni ve büyük bir felaketi beraberinde getirdi. 13 Eylül 1922'de İzmir yanmaya başladı.

İzmir merkezinde başlayan facia, rüzgarın etkisiyle hızla yayıldı ve günden güne büyüyerek etkisini sürdürdü. Yangın günler sonra son buldu. Birbirine çok yakın ve ahşaptan yapılmış İzmir evleri kolaylıkla yandı. Evlerin yanında işyerleri, resmi ve özel birçok bina da yanmıştı. Meskensiz kalan İzmir halkı, kurtuluş sevincini doruklarda yaşayacağı sırada, "başını sokacak bir yer" derdine düşmüştü.

Anahtar Kelimeler: *İşgal, İzmir halkı, Kurtuluş, Yangın, Mesken bunalımı.*

Absract

Otoman Empire, who was exposed to great damages in the left with the new destructions from World War I. Anatolian people who rise to its old power with the national struggle under the umbrella of a new state, had done the impossible in this process. Izmir was occupied by the Greeks on May 15, 1919 and Anatolian

1 Bu çalışmamda, teşvik ve yönlendirmeleriyle bana destek olan hocam, Prof. Dr. Kemal Arı'ya teşekkürü bir borç bilirim.

* Tarih Uzmanı - Araştırmacı Yazar (mkaya611@hotmail.com)

people continued their work with a great commitment to achieve unity. As a result of this effort, favourite Anatolian's, was saved from invasion on 9 September 1922. However, this liberation brought a new and great disaster: on 13 September 1922 the city began to burn.

The disaster began in the center of Izmir spread rapidly with the effect of wind and continued expanding from day to day. The fire ceased after so many days. Izmir houses which are wooden and built so close to each other burned easily. In addition to homes, offices and a lot of public and private buildings burned. Izmir people, who was homeless now, had fallen into trouble "a place to put their head" just as they would live the joy of salvation.

Key Words: *Occupancy, Izmir People, Liberation, Fire, Housing Depression.*

Giriş²

Birinci Dünya Savaşı sonrasında neredeyse bitik denilebilecek bir ekonomiye sahip olan Türkiye, birçok alanda ciddi zararlara uğramıştı. Bu durumu takip eden ikinci büyük yıkım ise şüphesiz Türk halkının içinde bulunduğu Milli Mücadele sürecinde ve sonrasında yaşanan olaylar, iç ve dış kaynaklı bunalımlar oldu.

9 Eylül 1922'de İzmir, Türk kuvvetlerince Yunan işgalinden kurtarılmış, ancak bu kurtuluş, şehri bambaşka bir maceraya sürüklemişti. Yunanlılar, Ermeniler ve diğer yabancı unsurlar, İzmir'den çekilirken, tarihin her evresinde yaptıkları hareketi aynen tekrar etmişler ve şehri ateşe vermişlerdi. Bununla da yetinmeyerek, çeşitli tahribat, işkence ve tecavüzlerde bulunmuşlardı.

İzmir'in işgalden kurtarılmasından 4 gün sonra, 13 Eylül 1922'de şehri büyük bir ateş sarmıştı. Facia şehir merkezinde; sahil boyu 2,5 kilometre, kıyından içe doğru ise 1 kilometre boyutlarına kadar ulaşmıştı. Buradaki tahribat, şehrin yeniden inşa edilmesine kadar, gerek İzmir gerekse ülke bütçesine akla karayı seçtirmişti. Böylesine büyük bir yıkımın İzmir açısından yarattığı acı durum, yetkililerden önce çaresiz ve yorgun düşmüş olan halkın çöküşüne ortam hazırlıyordu. Yanan İzmir'di ancak, bu yangında İzmir halkı da en az İzmir kadar yanmıştı. Bu yangın, İzmir'e ve Türkiye'ye maddi ve manevi boyutta birçok olumsuzluklar getirmiş, adeta insanların bir dönemki psikolojisinin oluşumunda temel etken olmuş, neticede hem ülkenin önemli şehirlerinden olan İzmir'in hem de bu etiketiyle dünyayı kıskandıran Türkiye'nin modernleşmesini bir hayli geciktirmişti.

Milli Mücadele yılları Anadolu coğrafyasında gerek halk gerekse devlet için maddi ve manevi açıdan büyük yıkımlar getirmişti. Tarım ülkesi olduğu halde zirai alanda tutunamayan ülke ekonomisi, yabancı sermayenin kontrolüne girmiş, dışa dayalı bir ekonomi ortaya çıkmıştı. Bununla birlikte, ülkede güvenlik sorunları devam ediyor, Türkiye'nin geleceği büyük devletlerce ipotek altına alın-

2 Çalışmada "mesken" sözcüğü ile sadece "ev"ler değil; tüm resmi ve sivil binaları kastedilmiş olup, "ev" sözcüğü olduğu kullanılmıştır.

mak isteniyordu. Bu uğurda bazı devletlerle çeşitli antlaşmalar yapılıyordu. Ancak Türkiye'den istenilen şey hep aynı idi: Ekonomik taviz...

Kurtuluş yıllarında ülkede işgal bölgesi olan yerlerde zaten yabancılar ve azınlıklar söz sahibi idi. İzmir şehrinin de kaderi aynıydı. 9 Eylül 1922'de Mustafa Kemal Atatürk'ün milli bağımsızlık savaşımı vermekte olan ordusu, Yüzbaşı Şerafettin komutasında İzmir'e girmiş³ ve yabancı ordular buradan tahliye edilmişti.

I. İzmir Yangını'nın Başlangıcı ve Bitişi

İzmir, tarihte, çoğu depremle gelen birçok büyük ve küçük çaplı yangına sahne olmuştu. Bunların kimilerinde ciddi can ve mal kayıpları olmuştu. Kayıtlara geçen bazı İzmir yangınları şunlardır⁴:

*10 Temmuz 1688 Yangını,
1737 Yangını,
1763 Yangını,
3 Temmuz 1778 Yangını,
1797 Yangını,
1834 Yangını,
1841 Yangını,
6 Mart 1842 Yangını,
1845 Yangını,
1852 Yangını,
1861 Yangını,
1882 Yangını,
13 Eylül 1922 Yangını.*

Bu vakaların dışında, İzmir'de çeşitli tarihlerde ev, dükkân, arazi vb. yangınları da gerçekleşmişti. Mercek altına aldığımız dönemde meydana gelen Menderes Vadisi yangını buna bir örnekti. 1924 yılında Menderes Vadisi yanmış, bununla birlikte birçok bağ-bahçe ve koronak hasar görmüştü ki; bu da en zayıf ekonomiye sahip olunan bir döneme tesadüf etmişti⁵.

9 Eylül 1922... İzmir kurtulmuş, büyük yangın henüz başlamamıştı. Ordunun başında bulunan Yüzbaşı Şerafettin Bey, büyük bir heyecanla İzmir içinde ilerliyordu. Pasaport'ta patlatılan bomba⁶, ne Yüzbaşı Şerafettin Bey'i ne de Türk ordusunu yıldırmaya yetmişti. Hiç bir şey olmamış gibi bu milli göreve devam edildi⁷. Bu dik duruşun karşısında çekilmek zorunda kalırken, yenilgiyi sindire-

3 İzmir'in kurtuluşu konusunda özellikle bkz: Kemal Arı, **İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin, Üçüncü Kılıç**, 4. Baskı, Zeus yay., İzmir, 2009.

4 İzmir yangınlarına ait verilerin alındığı kaynaktan ayrıntıları da yazılmıştır. Bkz. Abdullah Martal, **Belgelerle Osmanlı Döneminde İzmir**, Yazıt yay., İzmir, 2007, s. 138-144.

5 *Ahenk*, 2 Eylül 1340.

6 Pasaport'ta Türk kuvvetlerine karşı patlatılan bu bomba için ayrıca bkz: K. Arı, "Pasaport'ta Patlayan Bomba", **İzmir Tarih ve Toplum**, sayı: 6 (Ekim 2009), Şenocak yay., İzmir, 2009, s. 26 vd.

7 K. Arı, "Pasaport'ta Patlayan Bomba", s. 26, 28, 29.

meyen karşı kuvvetler, az zaman sonra kendilerince intikam almak için İzmir'i ateşe vermişlerdi⁸.

13 Eylül 1922'de başlayan büyük facia, ancak 18 Eylül 1922 günü son bulmuştu. Bugün halen tartışma konusu olan 1922 Yangını'nın başlangıcının aydınlatılması-na, Paul Dumont'un bir yazısı yardımcı olabilecek niteliktedir. Kaynağa göre, yangın Ermeni mahallesinde başlamış ve güneyden gelen rüzgârlarla kısa sürede adeta körüklenmiş, büyümüşü. Tahribatın çapı, ancak yangın söndükten sonra ortaya çıkan manzaradan anlaşılabilmişti. Tahminlere göre, 25.000 ev yanmış, 300.000 kişi evsiz kalmış ve binlerce kişi yaralanmış, ölmüşü. Yangını canlı canlı izleyen İngiliz ve Fransız gemilerinden şehrin kurtarılmasına dair bir hareket olmamıştı. İngiliz donanma komutanı Amiral Brock, yangından korkmuş, kaçarak yıkık bir kayığa binmişti. Amiralin kaygısı büyüktü; korkuya kapılmış olan Hıristiyanları kurtarmak için çabalıyordu⁹.

Rüzgârın yardımıyla yayılan ateş, şehrin üçte ikisini harap etmişti. Mustafa Kemal, İzmir'de konakladığı köşkten yangını seyrederken, yanında bulunanlara şöyle demişti: *“Çocuklar, bu manzaraya iyice bakın! Bu alevler bir devrin sona erip yeni bir devrin başladığını gösteren bir yangındır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyıllardaki bütün günahları şu ateşle temizlenirken, yeni Türk Devleti'nin kuruluşu ve Türk Milleti'nin yükselişi de cihana ilan ediliyor!”*¹⁰

Yangının başladığını haber alan Türkler arasında çığlıklar ve haykırışlar yayılıyordu. Sokaklarda büyük kargaşalar yaşanıyor. *“Yetişin, Yangın var!”* sesleri birbirine karışıyor. *“Eyvah!”*lar, imdat arayışları kesilmiyordu. Pencerelerden panik dolu, değişik yorumlar geliyordu: *“Yanıyoruz, gördünüz mü başımıza geleni!”*, *“İzmir'i yakmadan gitmiyor hainler! Hainler! Allah'tan korkmazlar!”*, *“Mustafa Kemal Paşa! Neredesin? Kurtar bizi!”*... Alevler gitgide daha da parlıyor, insanlar evlerinden çıkarak Kordonboyu'na koşuyordu. Kimi çocuk çocuğunu kurtarmaya çalışıyor; atlayacak kayık arıyordu kimi ise halen dönüp hayretle yangına bakıyordu. İzmir'de tam anlamıyla bir travma yaşanıyor. Bu esnada demir atmış İngiliz sancak gemisindeki askeri bando, eğlenceli müzikler çalıyor, son derece soğukkanlı görünüyorlardı. İzmir yangını, kimi kitlelerin kâbusu oluğu gibi, kimilerinin de neşesi olmuştu¹¹.

Falih Rıfık Atay, İzmir Yangını hakkında şu bilgileri vermektedir:

“... İzmir yanmakta şehrin içinden ve savaş boyundan akıp gelen Rumluk, ilk medeniyetlerin halkı, ortaçağı Müslümanlarla geçirek, yurtlarında ve yuvalarında

8 Bu bağlamda bkz: İsmail Sivri, **Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı**, Karacan yay., (t.y.), (ş.y.), s. 28-41. Ayrıca bkz.: Lord Kinross, **Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Çev.: Necdet Sander, Altın Kitaplar yay., İstanbul, 1994.

9 Hakan Tartan, **Atatürk'ün İzmir'i**, Tülov yay., (ş.y.), 2001, s. 64.

10 H. Tartan, **a.g.e.**, s. 308.

11 Nezihe Araz, **Mustafa Kemal'le 1000 Gün**, 5. Baskı, Dünya yay., İstanbul, 1996, s. 42, 43.

rahatça yaşayan, İzmir ve Batı Anadolu'nun tarımını, ticaretini ve bütün ekonomisini ellerinde tutan saraylar, konaklar, çiftlikler içinde ömür süren halk, yirminci asrın yirmi ikinci yılında bir daha dönmemek üzere ayrılıp gitmek için bir tekne parçasına can atmakta idi.

... Yangın yaklaştığı için yaverleri de dostları da telaşta idi. Mustafa Kemal, kendisine evden çıkmayı kim teklif etmişse terslediği için bize geldiler...

... Büyük yangın günü idi. Ateş mahalleleri sardıkça halk rıhtım üzerine koşuyordu. Bir iki saat sonra otele gitmeyi bile ihtiyatsız bulduk ve karargâhta kaldık. Bu evin sahibi son dakikada kaçmış. Mustafa Kemal'in de kaldığı yatak odasının başucu masasında bir açık kitap bırakmış: Bir Fransız'ın Mustafa Kemal aleyhine yazdığı eser!...

... Bu esnada kalabalık arttıkça artıyor, çığlıklar, bağrışmalar birbirine karışıyordu...

Mustafa Kemal İzmir'e geldiği vakit, bir Türk evine misafir olmasını isteyen Latiye Hanım Göztepe'deki aile köşkünü onun emrine vermişti...

Kramer Palas yangın içindeydi... Yunanlılar artık denize doğru kaçıyor.

Yangın artık bir sele benzeyen alevi ile denizi kaplayan filo arasında, on binlerce Rum, Ermeni ve Yunanlı içinden, Mustafa Kemal bir tanrı iradesi gibi geçti, gitti...

...Yangın sonuna kadar yaktı ve doyarak dindi. Göztepe'deki Mustafa Kemal Paşa'yı görmeye gidiyorduk. Arka caddeler atılan şapkalarla adeta kaldırılmanmış gibi idi. Esirler geçiyordu¹²...

İzmir'de dönemin genel manzarası bu şekildeydi. 9 Eylül'de Türk atlılarının şehre girişi sadece Yunanlılar açısından değil, içine kapanmış, kırgın ve çileli Türk halkı için de sürpriz olmuştu¹³. Yunanlılar, 15 Mayıs 1919'daki işgallerinden 9 Eylül 1922'deki bu büyük yangın sonrasına kadar yaptıklarıyla, tüm dünyada kendi aleyhine farklı ve kalıcı bir izlenim bırakmıştı¹⁴. Söke'deki yerli Rumlar, Yunanlıların İzmir'e çıkmasıyla, onları karşılama hazırlıklarına girişmişler, gerekli ortamı yaratma yoluna gitmişlerdi. Bundan sonraki aşamalarda, hırsızlık, adam öldürme ve kaçırma, yaralama gibi zulüm eylemlerini daha rahat yapabilecekleri kanısındaydılar. Bununla birlikte Yunanlılar, gerçekleştirdikleri işgalden sonra Söke ve çevresinde yüz binlerce insanı "hunharca" öldürmüş ve mallarını talan etmişlerdi¹⁵.

İzmir şehrinin yanışını ve şehirdeki mevcut durumu, Şevket Süreyya Aydemir şöyle nakleder:

12 Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Pozitif yay., İstanbul, 2004, s. 349, 350, 351.

13 Cemal Kutay, **Ege'nin Kurtuluşu**, Boğaziçi yay., İstanbul, 1981, s. 166.

14 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, c.1, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1977, s. 287.

15 Günver Güneş, "Yunan İşgalinin Söke ve Çevresinde Yarattığı Tahribat", **Milli Mücadele'de Söke Cephesi ve Önderleri**, Aydın İli ve İlçeleri Kültür ve Eğitim Derneği yay., Aydın, 2007, s. 79.

“... İzmir'in en mamur mahalleleri birden yanmaya başlar. Bu yangının sebebi hala aydınlanmış değildir. Ermeniler yaktı, Rumlar yaktı, yağmacılar yaktı, hatta Türkler yaktı, derler. Ama sebebi ne olursa olsun, Gazi'nin Belkahve'den baktığı zaman önüne serilen İzmir'i ilk defa görüp de:

-Bu güzel şehre bir şey olsaydı, çok üzülürdüm.

Dediği İzmir, hem de güzel, en mamur mahalleleriyle alev alev, kol kol yanmaya başlar. Yangın dev hızıyla Gazi'nin yerleştiği evi sarmaktadır (Gazi'nin büro olarak kullandığı bu ev, sonradan yangından nasılsa kurtarılmıştır. Bugün hala durur).

Onun, bir akşamüzeri penceresinden, sanki Selanik'teki Beyaz Kule Gazinolarındaymiş gibi Adalar Denizini seyrederek rakı içtiği Kramer Oteli de yanmış gitmiştir. Hiçbir tertip yangını önleyemez. Gazi, yangının alevini, adeta omzunda duyuncaya kadar dayanır. Nihayet evinden ayrılacaktır. Çünkü hem ev, hem kendisi artık ateş çemberi içindedir. Fakat yolları sökebilmek de bir meseledir¹⁶...”

Yangın günlerinde, görüntü bir hayli karışıktı. “Yangını kimler çıkardı?” tartışmalarına mahal verecek olan karmaşık görüntü, akıllara durgunluk verecek derecede ilginçti. O. Gökdemir'in bildirdiği üzere; bir Fransız kaynağı olan 30 Eylül 1922 tarihli L'illustration, G. Ercole adlı savaş muhabirinin, yangın başladığı gün İzmir'den gönderdiği bir raporu yayınlamıştı. Raporda şu bilgiler yer alıyordu:

“Öğleden sonra saat ikiye doğru Ermeni Mahallesi üzerinden yoğun bir duman bulutu yükseliyor. Bununla birlikte, bununla birlikte bu yangın genişlemiyor ve sönmeye eğiliminde gözüküyor. Buna rağmen kaçmak isteyen, paniğe kapılmış insanlar rıhtımda toplanıyor. Bir Amerikan vapuru, ABD konsolosluğu önünde, hareket etmek zorunda, çünkü insanlar o vapura binmek için kendini denize atıyor. O anda yine Ermeni Mahallesi'nde, daha önemli iki yeni yangın başlıyor. Durum ciddileşiyor; çünkü güneyden gelen rüzgâr şiddetiyle alevleri Frenk Mahallesi'ne doğru ilerletiyor. Silah sesleri var, el bombaları patlıyor. Türk işgali altında yaşamaktansa ölmeye karar vermiş olan Ermeniler evlerini yangına vererek, Türk askerleriyle savaşmaya başladılar. Cephanelikler korkunç bir gürültüyle infilak ediyor. Saat akşamın dokuzu; biz farkına varmadan gündüzden geceye geçtik. Gökyüzü geniş bir ateş bulutuna dönmüş...”¹⁷

Bununla birlikte, Ermenilerin, Ermeni mahallelerinde ve çarşıda bomba atma eyleminde buldukları ve bu sebeple tutuklandıkları da kaynaklarda sabittir. Aynı kaynaktan elde edilen bilgilere göre; Darağaç'ta Yordani Aleksiyati adındaki bir Rum'un kendi evini yakarken yakalandığı ve bu eylemi de kendisine Rum bir görevlinin yaptırdığı öğrenilmişti¹⁸.

16 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam (1919-1922)**, c.II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 515-516.

17 Oktay Gökdemir, “İzmir Yangını'na İlişkin Fransızca Kaynaklar”, **İzmir Tarih ve Toplum**, Sayı: 6, Şenocak yay., İzmir, Ekim 2009, s. 23.

18 O. Gökdemir, “İzmir Yangını'na İlişkin Fransızca Kaynaklar...”, s. 23.

İzmir yanıyordu... Yangını söndürmek için neler yapıldı?

İzmir'de bu dönemde büyük yangına “dur” diyebilecek bir itfaiye teşkilatı bulunmuyordu. Belediye bu konuda çok yetersizdi. Cumhuriyet öncesinde İzmir'in bir tulumba teşkilatı vardı. Belediye, yangın kulelerinden şehri gözetleyerek, yangın anında bir top ateşle halka faciayı haber veriyordu. Bundan başka bir itfaiyecilik teşkilatı da mevcut değildi. Alsancak'ta bir yangın kulesi mevcuttu. İzmir belediyesi 1897 yılında Yusufdede mevkiinde bir yangın kulesi daha yaptırmıştı. Bu kule, 14 arşın yüksekliğinde ve sekiz köşeliydi¹⁹.

Dâhiliye Nezareti, İzmir şehir merkezinde bir itfaiye teşkilatının oluşturulması gerektiğini her fırsatta dile getirirse de mevcut bütçenin yetersizliği buna olanak vermiyordu. Bu durumdan faydalanan sigorta kumpanyaları, itfaiye teşkilatları kurmaya başladılar. Royal ve Sen adını taşıyan sigorta kumpanyalarının kurduğu itfaiye teşkilatının başına 1897 yılında Macaristan'dan getirtilen Greskoviç geçirildi. Kumpanyalar tarafından seçilen beş kişilik heyetin idaresinde 2 mülazım, 3 çavuş, 16 tulumbacı ve iki muavinden oluşan bir çalışma kadrosu oluşturuldu. Ayrıca kurulan bu itfaiye teşkilatının bütün masrafları sigorta kumpanyaları tarafından karşılanıyordu²⁰.

Cumhuriyet yıllarında İzmir'in en çok üzerinde durduğu konu itfaiyecilikti. Böylesine büyük bir afetten şehrin ağız öyle yanmıştı ki, bu talihsizliğin tekrar yaşanmaması için çaba gösteriliyordu. Uşakizade Muammer Bey döneminde teşkilatla ilgili gerekli donanım elde edildi ve belediyenin itfaiye kadrosu 40'a yükseltildi²¹. Ancak bu sayı olası bir yangın tehlikesine karşı yetersizdi. Çünkü İzmir “küçük Asya'nın en büyük şehri” idi ve bu talihsiz olayın tekrarı durumunda yine yetersiz kalıncaktı. Olan yine halka ve bütçeye olacaktı.

1924 yılında, bir kanun çıkarıldı. Söz konusu kanuna göre, itfaiye hizmetleri ancak belediyelerce gerçekleştirilecekti. Böylelikle sigorta kumpanyalarının kurmuş olduğu itfaiye teşkilatı, şehir belediyesine bağlanmış oldu. Teşkilatı yeni devralmış olan belediye, aynı yılda Kokaryalı'da bir sinema yangını esnasında, yetersizliğini bir kez daha ortaya koymuştu. Bundan sonraki dönemlerde ise itfaiyecilik alanında birçok ıslahatlar yapılmaya çalışıldı. Özetle; itfaiye tam teşekküllü hazır bulunacak, belirli noktalarda, olası bir tehlikeye karşı önlemler olacaktır. İtfaiye işçilerinin eğitimi konusunda titiz davranılacak, süre ve güç en iyi şekilde değerlendirilecekti²². İzmir bir daha yanmamalıydı. Zaten bir kül yığını altında ve bir o kadar da kargaşanın eşliğinde bulunan şehir, artık bundan sonraki dönemlerde yepyeni bir gelecek kurmaktan başka bir şey düşünmemeliydi. Tek amaç, diriliş ve yeniden yapılanma olmalıydı. Bu da 1940'lı yıllara kadar uzayacaktı.

19 Erkan Serçe, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)*, Dokuz Eylül yay., İzmir, 1997, s. 225.

20 E. Serçe, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...”, s. 225.

21 Aynı yer.

22 E. Serçe, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...”, s. 225, 226.

A. Yangının Getirdiği Yıkımlar

İzmir şehri alevler içinde... “*Düşman kaçarken yakıyor her tarafı*²³...”. “*Yaşa yaşa Mustafa Kemal Paşa...*”. Bu sözler, yangından kaçamayan Rumlara aitti²⁴. Bayraklı’da bulunan Ali Orman adındaki bir ihtiyar, durumu, hatıralarında böyle naklediyordu. Rumlar kaçarken denizde bolca şapka olduğunu ve denizin yangın anındaki renginin verdiği dehşetten söz ediyordu²⁵.

İzmir yangını sonuçları itibarıyla, manevi zararların yanında büyük çaplı maddi yıkımları da beraberinde getirmişti. Evler, okullar, hanlar, işyerleri, yollar, hastaneler, oteller ve daha birçok meskenler zarar görmüştü. Bunların büyük çoğunluğu zarar görmekten öte, harap olmuş, kullanılamaz hale gelmişti. İzmir’in çok şeye ihtiyacı vardı artık. En başta barınma, eğitim, sağlık, gibi zorunlu ihtiyaçları vardı. Bunlar sağlanamazsa toplumu toplum yapan değerler günden güne yıkıma uğrayacaktı. Korkulan oydu ki; İzmir toparlanamayacaktı... Halkın yaşadığı travmaya bir çare bulmalıydı. Bunu millet-devlet el ele yapmalıydı. Diriliş için başka bir çözüm yoktu. Yangın bitiminde her iki kesim de yaşanan şoku tez atlatamayacak, yangından sonra, ortadaki korkunç durumun halledilmesi çok uzun bir dönemi kapsayacaktı.

Öte yandan, yangın sebeplerinin araştırılması hususuna ağırlık veren meclis, İzmir Polis Müdüriyeti’nden gelen belge doğrultusunda geniş çaplı bir araştırma başlatmıştı²⁶. Bir yandan da yangın sonrasında ortaya çıkan harabenin ihtiyaçlara cevap verecek niteliğe kavuşturulması için, ekonomik altyapılar oluşturulma sürecine girilmişti. Bu süreçte esas alınacak olan şüphesiz, İzmir İktisat Kongresi’nde bir devlet politikası haline getirilen görüşlerdi. Yerli malları ile desteklenecek olan yerli irade, İzmir’in ve Türkiye’nin tüm bölgelerinin yeniden inşa süreci için en gerekli unsurdur. İzmir’de yerli malı kullanımına teşvik konusunda basının gayretleri de göz ardı edilemezdi²⁷. Bu döneme kadar –adı geçen kongre de dahil- İzmir’de yapılan iktisadi kongreler, eksikliği ve yetersizlikleri iddia edilerek muhalif aydınlarca kısmen gereksiz, “*boş sözler*”le doluydu. Muhaliflerce göze kestirilen nokta ise, “*yetersizlik*”ti²⁸.

Hâlbuki Mustafa Kemal ve kadrosu, yapılan iktisat kongresinde ekonominin temel dinamiklerini adeta maddeler halinde sıralamış, tartışmıştı. Tüketimde yerli mallar esas alınacak, ithalat azaltılarak dış ticaret açığı mümkün olduğu kadar düşürülecekti. Türk parasının değer düşürmesini önleme yolunda gayret sarf

23 A. Akçamlı, **a.g.e.**, s.122.

24 A. Akçamlı, **a.g.e.**, s.123.

25 A. Akçamlı, **a.g.e.**, s.122- 123.

26 **İzmir Ticaret Odası, Meclis Zabıt Defterleri I-II, 1926-1930**, Haz.: Fikret Yılmaz, İzmir Ticaret Odası yay., İzmir, 2008, s. 28.

27 Bülent Durgun, “*Atatürk Döneminde İzmir Ekonomisi (1923-1938)*”, **Doktora Tezi**, DEÜ-Atatürk İllkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2005, s. 34.

28 Ahmet Cevdet, “*İzmir’in Hal-i İktisadiyesi*”, **İkdam**, 6 Eylül 1923.

edilecekti. Yerli üretimin canlanması için ne gerekiyorsa yapılacak, ihraç edilecek ürünlerin ve bu ürünlerin çeşitlerinin artırılması sağlanılacaktı. Yatırımlar için güvenceli ve sağlıklı kaynaklar meydana getirilecek, yatırım ve tasarruf için finansal destek verilecekti²⁹. Aksi takdirde İzmir, yakılıp yıkılan meskenleri, kaybedilen altyapı malzemelerini dışarıdan ne derecede elde edebilirdi? Dışa bağımlılık tüm memleketi diriliş yerine, ancak yıkım getirebilirdi.

B. Maddi Zararlar

Büyük yangında birçok maddi zarar meydana geldi. Şehrin üçte ikisinin yaşadığı acı kayıplar, umutsuzluk doğuran en büyük etkendi. Çünkü ortada -büyük oranda- ne barınacak yer ne de insanların lüksünü yaşayabileceği bir mekân kalmıştı. Evler, resmi daireler, oteller, işyerleri ve buna benzer meskenler tahrip olmuş, geriye çok az şey kalmıştı. Halkın zorunlu ihtiyaçları dahi karşılanamayacak haldeydi.

Atatürk'ün konakladığı binadan, İzmir'in en gözde otellerinden biri olan Kramer Palaşa, küçük işletmelerden büyük ticaret hanlarına, köşklere küçük evlere; her şey kısmen ya da tamamen tahrip olmuştu. İzmir'in mevcut durumu, kendisine yetmezken, dışarıdan çeşitli sıfatlarla gelecek olanların barınma ihtiyacına da cevap verebilecek durumda değildi.

Meskenlerin uğradığı tahribat dışındaki maddi zararların çapı oldukça büyüktü. 1922'nin Aralık ayında geçerli hale gelen bir kanun layihasınınca; İzmir ve çevresinin, düşman işgali sırasında ve sonrasında yaşanan talihsiz olaylarla harabeye dönmüş olan kısımları, tamir ve yeniden inşa edilmek üzere muntıklar halinde incelenerek, gerekli olan masrafların miktarı belirlenecekti. Bu kanunun gereğini uygulama sorumluluğu devlet tarafından Maliye ve Adliye Vekili'ne verilmişti³⁰.

Görev ağır, kapsamlı ve uzundu... Şehrin kanalizasyon şebekesi, yangın öncesi dönemde bütçe yetersizliğinden tamir dahi edilemezken, yangınla birlikte kullanılamaz hale gelmişti. Bu durumda İzmir için en sakın bir yağmur bile bazen kâbus olabiliyordu. Bu bağlamda Uşakizade Muammer Bey, basında önemli beyanatlar veriyordu. Önce şehir ihtiyaçlarının tam manasıyla anlaşılmasının gerekli olduğunu ve bu ihtiyaçları giderme yolunda çalışacak olan işçilerin mesken derdine bir çözüm bulunması gerektiğini belirtiyordu. Ayrıca, halkın sağlığına dikkat çekerek, toplum refahının bu temelle sağlanabileceğini belirtiyordu³¹. Bunu sağlama yolunda ele alınacak ilk esasları ise şöyle belirtiyordu:

“Mesela şimdiden kışla ve bütün un fabrikalarını belediyeye alırsak, vakıf elinde atıl kalmış olan iki mühim su menbaasını, asri ihtiyaçlara göre tanzim edeceğiz.

29 Mustafa A. Aysan, *Atatürk'ün Ekonomik Görüşleri*, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Enstitüsü Araştırma ve Yardım Vakfı yay., İstanbul, 1999, s. 82.

30 BCA, 030,18,01,01,6,42,4.

31 E. Serçe, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...”, s. 176.

Yangın sahasını bir parka tahvil etmek üzere istimplaka hemen başlanmıştır. Tramvaylara ve itfaiye teşkilatına dair ilk hatveler atılmıştır. Telefon imtiyazımıza bir de elektrik hakkını ilave edeceğiz.³²

İzmir'de belediye üyelerinin istifalarının halk tarafından eylemlere konu edildiği dönemde, ortaya büyük bir sorun daha çıkmıştı. 1922 yılına kadar aydınlanma ihtiyacını havagazı kaynağıyla karşılayan şehirde, büyük yangından sonra şebekenin zarar görmesiyle ortaya ciddi bir mesele daha çıkmış bulunuyordu. Yangından önce havagazı tesisatının 9000 abonesi varken, bu sayı yangından sonra 500'e düşmüştü³³. Şehrin bazı bölgeleri elektrikle aydınlanmaya çalışılıyordu. 1924 yılına gelindiğinde şehirde hem havagazı hem de elektrik gücü aydınlanmada kullanılıyordu. Ancak halkın şikayetleri bir türlü bitmiyordu. Tesisatın tamamen yenilenmesi isteniyordu³⁴. İzmir'de aydınlanmanın tam manasıyla sağlanması için kumpanyalar kuruluyor, belediye bunlarla anlaşmalar yapıyordu. Bu da belediye bütçesi açısından ciddi bir maliyet gerektiriyordu³⁵. Aynı döneme rastlayan *belediye buhranı* da Muammer Bey'in başkanlıktan istifa etmesiyle³⁶ başlıyordu. Halkın eleştirileri buraya kadar belediye yönetimini bir hayli yormuştu. Bardağı taşıran son damla ise, şehirde gerçekleşen bazı bina yangınlarında³⁷ karşılaşılan imkansızlıklar ve yetersizliklerin yarattığı ortamdı³⁸. Ancak sorunun büyüğü bundan sonra kendini gösterecekti. Belediyede yaşanan ve muhaliflerin adına "istikrarsızlık" dediği bu durumun doğurduğu istifalar, şehre ne kazandıracaktı? Şehir, belediyesinde çalışanlar, bir "baş" olmadan nereye sürüklenecekti? Tek bilinen; İzmir acilen dirilmeli ve eksiklikleri giderilmeliydi. Şehre çeşitli sıfatlarla gelecek olanlar için yerleşim yerleri hazırlanmalıydı.

Yangın alanlarının bir kısmı, bugünkü İzmir Enternasyonal Fuarı'na dönüşürülecekti. Uşakizade Muammer Bey, bunu belediyeden istifa etmeden önce de dile getirmişti. Halka böyle güzel bir park alanı sunulmalıydı. Asıl olarak, İzmir Fuarı'nın doğuş düşüncesi, Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nce³⁹ gündeme gelmişti. Buraya her memleketten katılan çiftçi, sanayici, tüccar ve benzer çoğu meslek erbabının mallarını tanıtmak ve pazarlamak için sergiler açılıyordu⁴⁰. Fuar'dan önce buna "9 Eylül Sergisi" denilmiş⁴¹

32 Aynı yer.

33 BCA, 230, 122,4,23,4,5.

34 BCA, 230,122,4,2,3.

35 E. Serçe, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...", s. 177, 178.

36 İstifanın basına yansımaları hakkında bkz: "İzmir Belediye Reisinin İstifası Hakkında", İleri, 2 Teşrinievvel 1340.

37 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: "İzmir Yangını Tahkikati", İleri, 2 Teşrinievvel 1340.

38 E. Serçe, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...", s. 179.

39 Bkz: Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu yay. Ankara, 1989.

40 E. Daldal, a.g.e., s.78.

41 Bu konuda ayrıca bkz: *70 Yıllık Sevda İzmir Fuarı*, Derleme: Yaşar Aksoy-Neşe Yurdkoru Özgünel, İzmir Büyükşehir Belediyesi yay., İzmir, 2001.

ve basında reklamlarına da yer verilmişti. Yangından hemen sonra “bir yangın yeri ve şehri tehdit eden bir toz deryası⁴²” halinde olan fuar alanı, ıslah edildikten sonra şehre çok şey kazandıracaktı.

Yangından zarar gören ve bütçeyi maddi açıdan yıpratın, enkazlaşmış çok daha önemli müesseseler vardı. İzmir Ticaret Odası bu afetle harap duruma gelmişti. Ancak, “*milli tüccarlar*”ın 1927 yılındaki yapıcı gücüyle, İzmir Ticaret Odası yeniden inşa edilerek ayağa kaldırılmıştı⁴³. Daha önceki dönemlere, yangın yıllarına bakıldığında; İzmir İktisat Kongresi'nin toplanacağı ve belli bir masrafın gerekliliğine dikkat çeken odanın, valilikten istediği nakdi yardımı(=1000 lira) alamadığı görülüyor⁴⁴. Ancak her şeye rağmen, 1922 Yangını'na kadar yabancıların kontrolünde olan oda, bu dönemden sonra Türklerin denetimine geçmişti⁴⁵.

Yerli tüccarlara, “*milli tüccarlar*” denilmişti. Çünkü her şey artık yerli kontrolünde olmalıydı. Millileşmeye ihtiyaç vardı. Kapitülasyonların yıpratışına artık ülke “hayır” demeliydi. Bunu, Atatürk, Lozan Konferansı'na gönderdiği İsmet İnönü'ye, özellikle tembihlemişti: Her şeyden taviz verilse bile ekonomiden asla taviz verilemezdi. Ekonomi devletin her şeyiydi. Öyleyse ekonomi elverdiği müdetçe, savaşların getirdiği yıkımlar, dış ülkelere verilecek tavizlere dayanmadan, ülke-millet el ele tedavi edilmeliydi. Türkiye İktisat Kongresi'nin dünyaya mesajı bu bağlamda büyüktü: “*Uygar başka uluslar kadar uygarız!*” ve “*Milletimiz mazisinden değil, artık istikbalinden mes'uldür.*”⁴⁶

İzmir gibi, tüm harap edilmiş şehirler, ancak milli duruş ve dayanışmayla ayağa kaldırılabilirdi. Çünkü döneme bakıldığında, Türkiye'ye yönelmiş tüm dış unsurlar⁴⁷, ülkeye verdikleri çeşitli zararlar yetmezmiş gibi; bir de bundan kazanç elde etme yoluna gideceklerdi. İçteki bazı unsurların bile durumu kötüye kullanmaya ve istifade elde etmeye çalışması, aslında içinde bulunulan durumun ciddiyetini anlatmaya yeterdi. Yangından sonra bazı sigorta kumpanyaları, bazı sahte tutanaklarla, kimi fertlerden haksız kazanç elde etme yoluna gidiyorlardı. Ancak bununla birlikte, plan ve programlarıyla elden geldiğince düzenli çalışan kumpanyaların gayretli duruşları da görmezden gelinemezdi⁴⁸.

İzmir, büyük yangından önce çeşitli dönemlerde çeşitli yangınlar yaşamıştı. Aynı şekilde, 1922 yangınından sonra da İzmir, büyük-küçük çaplı bazı yangın-

42 Fuardaki Yugoslavya Pavyonu'nu yapan yüksek mimar-mühendis Madmazel Xenga Grisogono'nun sözüdür; *Anadolu*, 28 Ağustos 1940.

43 Ufuk Adak, “*Panayır'dan Halk Üniversitesi'ne İzmir Enternasyonal Fuarı*”, **İşgalden Kurtuluşa İzmir**, İzmir 2007, s. 130, dpn. 2.

44 **İzmir Ticaret Odası, Meclis Zabıt Defterleri I-II**, s. 28.

45 B. Durgun, “*1919-1922 Yılları Arasında İzmir'de İktisadi Durum*”, **Yüksek Lisans Tezi**, DEU-Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1998, s. 162.

46 Zeki Hafizoğulları, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Fikri Temelleri**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yay., Ankara, 2001, s. 5.

47 “*İzmir Yangını, İngiltere'nin Teklifi makul Değildir*”, *İkdam*, 28 Temmuz 1924.

48 *İleri*, 20 Temmuz 1339.

lara daha sahne olmuştu⁴⁹. Sigorta şirketlerinden bazıları, maddi açıdan durumu düzeltmek adına önemli çabalar göstermeye devam ediyordu. Mağaza yangınları bu dönemde fazlaca oluyordu. “*Sigorta kumpanyalarının bu yangınlar hakkında tuttukları istatistiklere nazaran İzmir yangınları ekseriya ipek ve manifatura mağazalarından zuhur etmekte ve bunların esbab-ı hakikisi meçhul kalmaktadır. Son İzmir yangınları hakkında aldığımız malumata nazaran;*

1- 14 Haziranda yol bedestanında 28000 liraya sigortalı olan bir manifatura mağazası,

2- 24 Haziranda 40500 liraya sigortalı olan diğer bir manifatura ve kumaş mağazası,

3- 22 Temmuzda 10000 liraya sigortalı olan üç manifatura mağazası,

4- 5 Ağustosta eşyası 200000 liraya ve binası 80000 liraya sigortalı olan Avnoz dibak ticarethanesi,

5- 12 Ağustosta Ali Paşa caddesinde 44,46 numaralı iki manifatura mağazası,

6- 15 Ağustosta Orasta mahallesinde 19000 liraya sigortalı olan bir manifatura mağazası,

7- 16 Ağustosta Otocular mahallesinde 80000 liraya sigortalı bir manifatura mağazası yanmıştır. Sigorta kumpanyalarının manifatura mağazalarına musallat olan bu yangınlarda tedhiş ederek bu nevi hasarata karşı sigorta kabul etmemek tedbirini düşünmekte oldukları cümle-i mustahratımızdandır.⁵⁰”

Görüldüğü gibi, artık yangın sonrasında meydana gelen maddi kayıpları gidermek adına kurulan, mülk sahipleriyle anlaşma yapan sigorta kurumları bile yardım edemez hale gelmişti. Bu aslında dönemin içinde bulunduğu ekonomiyi gayet net anlatıyordu.

1922 Yangını'ndan geriye kalan şehir, bir harabeden ibaretti. Meskenler kül yığını halini almıştı. Ermeni, Frenk ve Rum mahallelerinde ve kısmen Müslüman mahallelerinde tahribata yol açan yangında İzmir, çok şeyini kaybetmişti. İkinci Kordon, Ferhaneler, Birinci Kordon'un kışla civarından İtalyan konsoloshanesine kadar olan kısmı, Edremit, Ayvalık, Osmaniye, Karasu otelleri, İzmir Tiyatrosu ve dört sinema dahil olduğu halde büyük ölçüde yanmıştı. Basmahane çevresindeki İslam mahalleleri ve Çakı Bedesteni batısında bulunan Müslümanlara ait dükkânlar da yanmıştı. Ayrıca, terk edilirken yakılan meskenler arasında, Müslümanlara ait birçok emlak, gelir ve eşya bulunmaktaydı. Bir bakıma bu yangın, şehir ve devlete verilecek vergilerin temelini sarsmıştı. Ortada iş ve akar kalmayınca,

49 Bu tür yangınlara örnek teşkil etmesi bakımından, bkz: Zeki Arıkan, **İzmir Basınından Seçmeler(1923-1938), II. Cilt, III. Kitap**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2008, s. 121-122.

50 *Milliyet*, 21 Eylül 1928.

vergi de verilemeyecekti. Bu durum yıllarca sürecek, devlet bütçesi yıllarca artçı sarsıntılar yaşayacaktı⁵¹.

1940'lı yıllara kadar devam eden yeniden yapılanma süreci, çeşitli olumsuz etkilere açıldı. Ekonomik yetersizliklerin giderek artması, şehrin sosyal açıdan geleceğini mahvediyordu. Aynı yılda vilayet bütçesinde 700.000 liralık bir açık vardı ki, bu da ister istemez mesken ihtiyacını karşılama sürecini olumsuz etkiliyordu⁵². Ekmek fiyatları⁵³ üzerinde büyük kargaşaların çıkması, çeşitli malların kaçakçılarca⁵⁴ kontrol altına alınması, hırsızlık⁵⁵ ve gasp faaliyetlerinin giderek artması, çeşitli gıda bunalımlarının yaşanması ve en sonunda 1929 yılında dünya genelinde yaşanan büyük ekonomik bunalım, eldeki tüm kazanımları yerle bir ediyordu⁵⁶. Ayrıca bu sürecin kötüleşmesini sağlayan diğer hususlar arasında da; sel afeti ve depremler de⁵⁷ vardı. Böyle olunca yangın mahalline yapılacak olan tadilatla kullanılacak olan bütçe, bu tür olumsuzlukların doğurduğu neticelere cevap verebilmek için kullanılıyordu. Bu da büyük yangının getirdiği açığı kapatmadaki çabaları erteliyordu.

Netice olarak, yeniden yapılanma, şehrin ortalama yirmi yılını aldı. Yollar açılmaya başlandı, Alsancak'ta müstakil, iki katlı meskenler yükseldi. 20. yüzyılın yarısına gelindiğinde, yangın sonrası oluşturulan doku bozularak, kent havasına kapılan mimari yapı, artık çok katlı apartmanlara yöneldi. Bu ikinci süreç, 1970'li yıllara kadar sürdü⁵⁸.

Yangından sonra kent merkezinin nüfusu, 350.000'den 130.000'e düşmüştü⁵⁹. Bu düşüşte elbette ki, kurtuluşla birlikte bölgeden giden gayrimüslimlerin rolü büyüktü. Nüfus boşluğunun doldurulması ise Rumeli'den getirilen otuz binin üzerindeki mübadille sağlanmıştı. 1922-1926 döneminde, vilayet ve belediye yönetimi dörder defa el değiştirdi. Bu da mevcut istikrarın yıpranışına sebep olmuştu. Ancak istikrar, 1925-1928 döneminde kısa bir müddet de olsa sağlanabildi. 1925 yılında esas alınan bir İmar Planı ile Gazi Bulvarı'nın açılmaya başlanması ve Cumhuriyet Meydanı'nı düzenleme yoluna gidilmesi, kentin kanalizasyon haritasının çıkarılması, telefon, mezbaha ve yeni meskenlerin inşasının hızlanması dönemin önemi çalışmalarıydı⁶⁰.

51 "İzmir Yangını", *Milli Nevsal*, 1339.

52 *Anadolu*, 14 Şubat 1940.

53 *İleri*, 7 Temmuz 1924, *İkdam*, 23 Temmuz 1924, *Vatan*, 7 Temmuz 1924, *Anadolu*, 6 Haziran 1941.

54 *Tanin*, 2 Ağustos 1923, *Tevhid-i Efkâr*, 20 Eylül 1924, *Sadayı Hak*, 24 Temmuz 1924, *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1928, *Son Saat*, 21 Temmuz 1928.

55 *Vatan*, 8 Eylül 1929.

56 M. Kaya, "1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nda İzmir'de Yankesicilik, Gasp ve Hırsızlık Faaliyetleri", *İzmir Tarih ve Toplum*, sayı: 5, Haziran-Eylül 2009, Şenocak yay., İzmir 2009, s. 98-102.

57 *İleri*, 1 Temmuz 1924, *Yeni Ses*, 27 Haziran 1926.

58 E. Serçe-F.Yılmaz-S. Yetkin, *Küllerinden Doğan Şehir*, İzmir Belediyesi yay., İzmir, 2003, s.5.

59 E. Serçe vd., "Küllerinden Doğan Şehir ...", s. 6.

60 E. Serçe vd., "Küllerinden Doğan Şehir ...", s. 7, 8.

II. Yangın Sonrasında Mesken İhtiyacı

1922 Büyük İzmir Yangını İzmirlielerin büyük çoğunluğunu evsiz bırakmıştı. Evsizlik, bireysel sıkıntılardan öte, toplumsal bunalımlar yaratıyordu. Şehirde bu dönemde evi olanın her şeyi var demektir. İzmir kurtulmuştu; ancak barınakların büyük çoğunluğu, yangından kurtulamamıştı. Ev bir aile için ne demektir? Ev, şüphesiz Türk kültürünün vazgeçilmez bir unsuruydu. Eski tarihlerde çadırlar vardı; mahremiyeti bugünkü dört duvarlar gibi koruyorlardı. Ancak söz konusu büyük yangından sonra yaşanan meskensizlik, ailelerde sosyal bunalımlara yol açtı.

İzmir’de, yangın faciası yüzünden yaşanan kayıpların en önemlisi meskenlerdir. Çünkü böylesine karışık bir ortama karşın, insanların kalacak yerleri, barınacak meskenleri kalmamıştı. Telifisi ise bir hayli uzun sürdü. İzmir bu tarihlere kadar, adeta akla karayı seçti. Bu süreçte, atıl kalan yangın yerleri, en popüler suç mekanı haline geldi. Yangın yerlerinde her türlü suç işleniyor, olaysız bir gece geçmiyordu. Yangın yerlerinde ilginç olaylar da yaşanıyor. Yapılan bir araştırmada, yangın alanında bir kuyunun dibindeki gizli bölmeden değerini yitirmiş Osmanlı paraları çıkmıştı⁶¹. Buralarda ciddi güvenlik sorunları yaşanıyor. Bazen evi olmayıp, burada geceleme isteyen yoksul kimseler, öylesine kötü bir ortama düşüyor ki; bu canlarına bile mal olabiliyordu.

Meskensiz kalan ailelerden bir kısım harikzedeler, şehri terk etmiş olan gayrimüslimlerden kalma evlere yerleşmişlerdir. Bu, çaresizlikten kaynaklanan bir durumdur. Bu durumdan duyulan rahatsızlık devlet yetkililerine bildiriliyorsa da, kolay kolay önlenemiyordu. Metruk evler, meskensiz kimselerce kullanılmaya devam ediyor; ancak bu haksız kazanç olarak değerlendiriliyordu⁶². Vali Kazım Dirik, bu tür sorunlara çözüm bulmak için bir hayli uğraş sarf etmişti⁶³. Ancak işgalden sonra –öncesinde olduğu gibi- şehirdeki Türkler hep arkaplandaydı ve yoksul kalmışlardı. Gayrimüslim unsurların köşkleri ve büyük ölçüde servetleri vardı. Onlar varlıklı ve “efendi” idiler. Türkler ise hamallık yapıyorlardı. “*Birinin parası ve sermayesi vardı; ötekinin yalnızca emeği devredeydi...*”⁶⁴ O halde Türklerin evsiz kalması sonucu, gayrimüslimlerce terk edilen evlere yerleşmesi doğaldır. Ayrıca, gayrimüslimlerce terk edilen bu binalara, yalnız Türkler değil; yine geride kalan bazı gayrimüslim unsurlar da girmişti⁶⁵. Sadece İzmir’de değil, tüm ülkede bu dönemde yaşanan büyük tahribatlar, mesken sorununu getirmişti. Devlet erkani, bu duruma çare arıyor, bütçe çerçevesinde belirli ödemeler yapılacağını bildiriyordu. Kaymakamlar, görev sınırları dahilinde bulunan ihtiyaç sahiplerini ve zorunlu ihtiyaçlarını İmar ve İskan Vekaleti’ne yazılı olarak bildiriyordu. Bölgede, Yunanlılar

61 *Halkın Sesi*, 23 Mart 1932.

62 “*Mesken Derdi*”, *Hizmet*, 17 Kanunuevvel 1926.

63 Bkz: Kazım Doğan Dirik, *Atatürk’ün İzinde Vali Paşa Kazım Dirik*, Güner yay., İstanbul, 2008.

64 K. Arı, “*İzmir’den Bakışla Türk Ticaret-i Bahriyesi...*”, s. 27.

65 Z. Arıkan, “*İzmir Basınından Seçmeler...*”, II. Cilt, II. Kitap, s. 147.

tarafından evleri tahrip ve ihrak edilmek suretiyle zarar görmüş olan kimselere üç bin liralık bir meblağ⁶⁶, mesken ve barınak sahibi olmaları için ayrılmıştı⁶⁷.

Ev yapımında kullanılan malzemeler, büyük oranda orman ürünlerine dayanıyordu. Bu da aslında çıkan yangınların körükleyicisi idi. Yangın ahşap binalarda daha kolay yayılıyordu. Otomobil kültürü henüz doğmadığından, sokakların yük hayvanları girecek genişlikte bırakılması, halkı meskensiz bırakan yangının yayılmasını kolaylaştırmıştı. Yeni yapılacak evlerde yanmaya müsait malzemeler mümkün olduğunca az kullanılmalıydı. Kesme taştan binalar yapılmıştı, ancak bunlar genellikle resmi binalardı. Halka ev bakımından bir faydası yoktu. Evsiz kalmanın manası bugün neyse, söz konusu dönemde kat kat daha ağırdı. Bugün “konut isteği” birbirine bağlı sebeplerden dolayı (=kira, ailenin nüfusu ve taşınma zorluğu)⁶⁸ ne ifade ediyorsa, o gün de aynıydı. Ancak bu sıkıntılar, dönemin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın “millileşme” idealiyle⁶⁹, zorlu bir süreç sonunda aşılacaktı. Bu ideal(=milli iktisat), daha önce değinildiği üzere, İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde aslında net bir şekilde açıklanmıştı⁷⁰. O halde, yepyeni bir İzmir vücuda getirilirken, bu yöntem izlenilmeliydi. 1914'ten 1927'ye karın doyurmanın 14 kat daha zorlaştığı gerçeği de buna ilave edilirse⁷¹, ülkeye ancak yerli sermayeden başka bir kaynağın faydası olmayacağı, kolayca anlaşılır.

1922 yangınından geriye kalan tüm binaların, gerek satış fiyatı gerekse kiralarda muazzam artışlar olmuştu. Yangın alanındaki arsalar tanzim edilip, buralara çağdaş binaların dikilmeye başlanması planı, bir an önce gerçekleşmeliydi⁷². Halk, bunu büyük bir sabırsızlıkla bekliyordu. Emlak kıymetlerinin aşırı artışıyla yeni bir çıkmaza giriliyordu. Emlak kıymetleri her ne kadar Dâhiliye Vekâleti tarafından kontrol altına alınmaya çalışılsa da, şehirde muhtaç kimseler kadar, fırsatçılar da vardı. Bunlar, daha evvel şehri terk etmemiş, gayrimübadil konumunda olan yabancıları⁷³. Satılık ve kiralık ev ilanları basında sıklıkla yer alıyordu. Hatta apartmanlar bile satışa veya kiraya sunuluyor, fırsatlar değerlendirilmek isteniliyordu⁷⁴. İhtiyaç sahiplerinin önüne sürülen evler, en ince ayrıntılarıyla tasvir edilerek alıcıda albeni sağlıyor, ancak basında fiyatlar hakkında asla bilgi verilmiyordu⁷⁵. Çünkü fiyatların açıklanması her açıdan mal sahibi için olumsuz sonuçlar doğurabiliyordu. Bunun yanı sıra, fırsatçılar planladıkları çeşitli tezgahlarla sosyal boşluklardan yararlanarak hak elde etmeye çalışıyordu. Gayrimübadil

66 Bölgede Yunanlıların geçtiği ve geçtiği yeri hasara uğrattığı tüm yerler için devlet bu konuda seferber olmuştu. Bkz: **BCA**, 272, 00, 00, 80,3, 1,21,4 ve **BCA**, 272,00,00,80,3,1,21,1.

67 **BCA**, 272, 00,00,80,3,1,25,5.

68 M. Ali Göktaş, **a.g.e.**, s.12-13.

69 Bkz: Mete Tunçay, “Cumhuriyet Halk Partisi”, **CDTA**, c. 8, s. 2019.

70 Gündüz Ökçün, “İzmir İktisat Kongresi”, **CDTA**, c. 4, s. 1061.

71 *Milliyet*, 4 Mayıs 1927.

72 **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, Şubat 1926, s. 82.

73 *Milliyet*, 4 Mayıs 1928.

74 *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Temmuz 1926.

75 *Hizmet*, 13 Kanunuevvel 1926, *Hizmet*, 27 Kanunuevvel 1926.

oldukları halde, kendilerini mübadil ve sefil olarak beyan edip, devleti kandırmaya çalışanlar çoğalmaya başlıyordu. Durum önlenemeyince, bunlara bir duyuru yapıldı: “Gayrimübadil oldukları halde, mübadilliklerini iddia ederek hükümeti esfal suretiyle mal tefviz edenler her şeyden mahrum kalacağı gibi, takibat-ı kanuniyede maruz bulundurulacaklardır.”⁷⁶. Yangın sonrasındaki genel durumu ve mübadele ortamının sorunlarını, bu tür vakalar özetler niteliktedir.

İzmir’in, yangın sonrası dönemlerde Emlak Bankası’ndan büyük beklentileri olmuştu. Harikzadeler, basında bu yönde çıkan haberlerle yakından ilgileniyordu. Maliye Vekâleti’nin 10 milyon liralık bir emlakın listesini hazırlayarak, Emlak Bankası’na vereceği⁷⁷ yönündeki haberler, meskensiz halkı umutlandırmaya ve sevindirmeye yetiyordu.

9 Eylül 1923-1924’te İzmir’de kurtuluş günü kutlamaları büyük bir coşkuyla sürerken, İstanbul ve diğer memleketlerden şehre tebrik mesajları geliyordu. O gün her kesimden halk ve yetkililer, sanki işgal ve sonrasında yaşadıkları acıları unutmuşçasına “kurtuluş”u yad ediyorlardı⁷⁸. Kutlamalardan sonra, şehir yine yangının bıraktığı yıkıntı ile karşı karşıya kalıyordu. Belediyede gerçekleşen istifalar gazete sütunlarında eleştiriliyordu. Mesken bunalımına düşmüş bir şehri, bırakıp gitmek bu kadar kolay mıydı? Bu yönde eleştiriler durmuyordu: “Belediye azaları sandalyelerinden ayrılmak için her şeyi kabul ettiler...”⁷⁹ Yine bu dönemde evlerin yapımı devam ediyor, Müslümanlar için de cami inşası öngörülüyordu. Artık halk, yavaş yavaş ibadethanelerine de kavuşuyordu⁸⁰. Bu tarihlerde İzmir’de Müslümanların sayısı şöyleydi:

1923 Yılı İzmir Şehir Merkezi Nüfus-Ev Durumu⁸¹::

Müslüman

<u>Erkek</u>	<u>Kadın</u>	<u>Ev</u>
48131	39592	51709

Gayrimüslim

<u>Erkek</u>	<u>Kadın</u>	<u>Ev</u>
12854	12551	6166

İzmir kaza merkezi, 281.000.000 metrekareydi. Yangından hasar gören alan ise, 2.5 milyon metrekareydi ve I. Kolordu Komutanı İzzettin Paşa’nın raporuna göre, 20-25 bin civarında bina tahribata uğramış/yok olmuştu. İstatistik Müdürlüğü’nce açıklanan Mart 1923 tarihli verilere göre ise; İzmir’de bulunan 42.945 evden 14.004 tanesi tamamen yanmış, kül olmuştu. İşyerlerinin büyük bir kısmı da yok olmuş,

76 *Hizmet*, 28 Kanunuevvel 1926.

77 *Hizmet*, 27 Kanunuevvel 1926.

78 *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Eylül 1924, *Müşterek*, 10 Eylül 1923.

79 *Sadayı Hak*, 29 Eylül 1340.

80 *Millet*, 25 Teşrinievvel 1925.

81 “1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği...”, s. 7.

geriye yalnızca 9.696 mağaza ve dükkan kalmıştı⁸². Kazanın 1923'teki emlak hasılatı, 4.928.796 kuruş 20 para iken, mahalli vergiler toplamı ise 36.749.049 kuruş 16 paraydı⁸³. Meskensizlere mesken sağlanmaya çalışıldığı bu dönemde, şehirden giden Ermeni ve Rumlar, Batı Trakya Müslümanlarının elinde mesken bırakmıyorlardı. İzmir'de yaptıklarını orada da yaparak, Müslümanlara ait mülke el koyuyorlardı⁸⁴. Ancak İzmir'de, bu dönemde, her zamanki gibi; yabancı unsurlara hiçbir zarar verilmemişken, verenler cezalandırılıyordu. Türkiye şahsi meselelerde bile hoşgörüyü savunuyor, yabancıları ezdirmiyordu. Hatta dışarıdan gelecek olanlara daha çok rağbet gösteriliyordu. Ankara, muhacirlere “*yüzde yüz emlak*” sağlayacağını bildiriyor; onların hayatlarını garanti altına alıyordu⁸⁵. Bununla birlikte, Rum emlakı meselesi iyice büyümüş, ülkenin gündemine oturmuştu. Mübadeleye tabi tutulmayan Rumların mallarını satmalarına müsaade edilmişti. Bu yöndeki haberler, İstanbul ve İzmir gibi, içinde Rumlar yaşamış olan memleketleri harekete geçirmişti⁸⁶. Faaliyete geçişi 1927'yi bulacak olan Emlak Bankası'nın dışında İmar Bankası'ndan da beklentiler artıyor, bilhassa Ankara, İzmir, İstanbul gibi büyük şehirlerde, ev yapımı ve imar için destek bekleniyordu. Bu yönde bir bütçenin, öncelikle sağlanmış olması, bankanın teşkili açısından son derece önemliydi. Sermayenin kaynağı da şunlardı:

- 1- *Harp Kazançları vergisi,*
- 2- *Mükafat nakliye vergisi,*
- 3- *Mübadeleye tabi olmayan firarilerin malları,*
- 4- *Münasip inhisar tesisi.*⁸⁷

Şehirde, imar ve iskân çalışmaları devam ediyor, mesken bunalımına çareler aranıyordu. Bugünlerde herkesi düşündüren ve basına yansıyan, Selanik Müslümanlarının içinde bulunduğu acı durum da dikkatten kaçmıyordu. Selanik'te Müslümanların durumu içler acısıydı. Bilumum Müslüman evleri, Rum ve Ermenilerle dolmuştu. İki, üç ve dört odası olan Müslüman evlerinde, Müslümanlara yalnız bir oda bırakılarak, gerisi işgal ediliyordu. Bazı evlerde ise, bir odaya iki, üç; bazen dört aile birden yerleştiriliyordu. Ev eşyaları ise muhacirler arasında paylaşmış, ev sahiplerine yalnız yatak-yorgan ve çamaşır düşmüştü. Ayrıca bazen, ev sahipleri kendilerine verilen tek bir odadan bile dışarı atılmışlardı. Bunların şikayetlerini dinleyecek ve cevap verecek herhangi makam söz konusu değildi. Bu yıllarda İzmir'de, Birinci Kordon'da bulunan metruk 150'den fazla ev, belediyece mülk haline getirilmişti. Burada bir çevre düzenlemesi yapılarak, deniz manzaralı bir mahalle teşkil ediliyordu⁸⁸. “Güzel İzmir”, tekrar eski halini almalıydı.

82 F. Yılmaz- E. Serçe-S. Yetkin, “*Küllerinden Doğan Şehir...*”, s. 16.

83 “*1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği...*”, s. 76, 77, 83.

84 *İleri*, 12 Temmuz 1340.

85 *İkdam*, 12 Ağustos 1340.

86 *Millet*, 4 Eylül 1925.

87 *Tanin*, 19 Temmuz 1924.

88 *Millet*, 25 Teşrinievvel 1925.

Halk silkinip, tekrar kendine gelmeliydi. Bu ancak, sosyal bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kontrolünde gerçekleştirilebilirdi. Tarih boyunca bir kişinin, bir ailenin veya bir zümrenin olmayan Türk Devleti, tarih sahnesine çıktığı ilk zamanlarda bile sosyal devlet niteliğine sahipti⁸⁹.

Şehirde yeniden yapılanma sürecinde, ev satış ve kiralamaları devam ederken, metruk halde bulunan enkaz halindeki evlere bile muazzam değerler biçiliyordu. Arsalar satışa çıkarılıp, fiyatları basında açıklanmazken, üzerine kaç adet evin yapılabileceği bile hesaplanıyordu⁹⁰. Bodrum katları bile satışa çıkarılıyordu⁹¹. Tek oda halindeki yerler, çeşitli amaçlarda kullanılmak üzere satışa ve kiraya sunulmuştu⁹². Öte yandan şehre gelen mübadillerin haklarından fazla emlak almamaları için hükümetçe bazı denetim ve sınırlandırmalar getiriliyordu⁹³. Bu sıralarda, şehrin Emlak-ı Milliye'ye ait mülkleri Emlak Bankası'na devrediliyordu. Gerekli tespitler bu bağlamda yapılarak, defterdarlığa bildirilmişti. İzmir şehrindeki Emlak-ı Milliye ve mahlûka beş yüz bin lirayı geçiyordu⁹⁴. Yangın sonrasındaki mesken boşluklarını gidermek kolay değildi. Mübadillerin gelişi ile işler daha da zorlaştı. Buna rağmen, İzmir genelinde, 1927 yılı zarfında 612 ev yapılmış, 1938 yılında ise 362 evin daha yapım ihalesi gerçekleştirilmişti⁹⁵. Emlak-ı Milliye'nin satış müzayedeleri ise aynı hızla devam ediyordu⁹⁶. Kısacası, Kemeraltı-Alsancak-Basmahane Garı civarı ile sınırlanan yangın mıntıkasında, yoğun bir çalışma yapıyordu. Halk da boş durmuyor, meskensizliğe kendince çözüm üretiyordu. Böyle bir ortamda, herkes kolayca mesken sahibi olamayacağından, bazı kimseler barınma ihtiyacına cevap verecek seyyar barakalar yapmışlardı. Hatta bununla da kalmamışlar, Rumların şehri boşaltmasıyla, metruk haldeki konutları göçmenlere satmaya başlamışlardı. Bu da hoş karşılanmıyor; fuzuli işgal, haksız kazanç sayılıyordu. Ayrıca şehre farklı yerlerden gelerek, İzmir'de yangın sonrası durumdan faydalanıp, kaçak yapı sahibi olanlar da vardı. Ancak önlemlere rağmen önüne geçilemeyen bu durum sonucunda bir af geldi ve hükümet, yaptıkları binayı asgari bir bedelle ev sahiplerine verdi⁹⁷.

İzmir'in, istediği ölçüde mesken ihtiyacının gidermesi 1940'lı yılların sonuna doğru ancak sağlanabildi. Sürecin bu denli uzamasının temel nedenleri şunlardı:

1- Yangın sonrasında İzmir'in imar bütçesi durumu karşılamaya müsait değildi.

89 Mehmed Niyazi, **Türk Devlet Felsefesi**, Ötügen yay., İstanbul, 1999, s. 196.

90 *Sadayı Hak*, 17 Temmuz 1924.

91 *Hizmet*, 2 Teşrinisani 1926.

92 *Aynı yer*.

93 *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1927.

94 *Hizmet*, 1 Ağustos 1926.

95 **Anavatana Göç Edenler, Türkiye Cumhuriyeti'nde (1923-1938) Mübadil, Muhacir ve Mülteciler, Genel Bir Bakış**, Arkeoloji Sanat yay., Yay. Haz: Nezh Başgelen, İstanbul, 2008, s. 26.

96 *Hizmet*, 3 Ağustos 1926.

97 Emel Göksu, **1929 Dünya Ekonomik Buhran Yıllarında İzmir ve Suç Coğrafyası**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2003, s. 66, 111, 152, 171.

- 2- Ne yeterli inşaat malzemesi ne de yeterli düzeyde usta-mühendis vardı.
- 3- Malzeme alımının yanı sıra, saymakla bitmeyecek ölçüde çeşitli ürünler, ancak ithal edilebiliyordu.
- 4- Şehir plancısı ve uzmanlar yoktu. Olanlar da yetersizdi.
- 5- Siyasi iç ve dış kargaşaların yanı sıra, işgale uğrayan şehirde toplumsal yıpranmışlıklar sözkonusuydu.
- 6- Belediyede ciddi sorunlar vardı.
- 7- Şehrin altyapısı çökmüş durumdaydı.
- 8- Sel, yangın, deprem vs. tahribatlar halkı ve mevcut bütçeyi her açıdan olumsuz etkilemeye devam ediyordu.
- 9- Yangından hemen sonra, 1923 yılında mübadelenin gerçekleşmesi neticesinde yeni mesken sorunları doğmuştu.
- 10- Türk parasının değeri, aşamalar halinde düşüyordu.
- 11- Şehirde ciddi güvenlik sorunları devam ediyor, yangın alanı adeta suç mekanı haline dönüşüyordu.
- 12- Hayat pahalılığı, işsizlik ve hemen ardından yetişen 1929'daki Büyük Ekonomik Bunalım, işi daha da zorlaştırmıştı.
- 13- Şehirde yaşanan olaylara bir de emvali metruke sorunu eklenmiş, yetkililer bir süre bu durumu düzeltmeye zaman harcamışlardı.
- 14- Şehrin mevcut ekonomisi, şehrin boşaltılmasından sonra iyice bozulmuş, gelen mübadiller şehir ekonomisine katkıda bulununcaya kadar hayli vakit geçmişti.

İzmir'in yeniden yapılanma süreci bu nedenlerle uzamıştı. Ancak en çok göze çarpan neden ise şuydu: Ekonomi, bilhassa inşaat malzemeleri bakımından dışa dayalıydı ve yurt içinde bu malzemelerin ciddi derecede yokluğu yaşanıyordu. En basitinden; büyük bir kereste, çimento ve demir bunalımı yaşanıyordu. Bunlar, mesken yapımı için vazgeçilmez malzemelerdi. Dışalılara bütçe ne kadar cevap verebilirdi? Aşağıdaki liste, dönemi daha iyi aydınlatması bakımından önemlidir:

İnşaat Malzemesinin Piyasa Fiyatları (Ağustos 1341):

12 ila 36 milimetre sekiz köşeli çelik çubuklar, kilosu: 22 kuruş,

Yassı kalem çeliği, kilosu: 35 kuruş,

Alet-i Sanaiyeye mahsus müdevvir İngiliz çeliği, kilosu: 60 kuruş,

Lağım küsküsü, kilosu: 25 kuruş,

Teskereler (imalat-ı dahiliye) temeyyür veya ahşap tekerlekli, tanesi: 550 kuruş,

Doğramacı somonları, kilosu: 22 kuruş,

Portelend çimentosu, 50 kiloluk çuvalı: 180 kuruş,

Seri aletcemat (90 kiloluk fiçılarda), fiçısı: 450 kuruş,

Eritilmiş laferj çimentosu, tonilatosu: 5.400 kuruş,

Arslan çimentosu, çuvalı: 140 kuruş,
 Alçı, çuvalı: 150 kuruş,
 Kireç (dahili), çuvalı: 115 kuruş,
 Laferj kireci (limanda teslim), tonlatosu: 6.150 kuruş,
 20 metrelik keçe mukavvası, topu: 550 kuruş,
 Ziftli mukavva, 10 metrelik adedi, topu: 135 kuruş,
 Çelik kamalar, kilosu: 35 kuruş,
 Temeyyür çubuklar, kilosu: 8.5 kuruş,
 Dokuz dişli çakıl tarağı, tanesi 180 kuruş,
 Muhtelif akeler, beher pos: 3.5 kuruş,
 Taş kırmaya mahsustopuzlar, kilosu: 45 kuruş,
 Çelik kürekler (Şerburağ imalatı), tanesi: 27 kuruş,
 Çelik kürekler (Frankurt imalatı), tanesi: 32 kuruş,
 Muhtelif meyiller, kilosu: 18 kuruş,
 Kazmalar, kilosu: 35 kuruş,
 Mengene küsküler, kilosu: 35 kuruş,
 Doku ve yel rayları, kilosu: 8.5 kuruş,
 Doku ve yel raylarına mahsus eklisler, kilosu: 15 kuruş,
 Eklislere mahsus somonlar, kilosu: 45 kuruş,
 Marsilya kiremitleri, tanesi: 12 kuruş,
 Doku ve yel raylarına mahsus traversler, kilosu: 6.5 kuruş,
 Doku ve yel ve ağvanları, az müsta'mil beheri 16.500, yeni beheri 8.500 kuruş,
 Asetilon lambaları, beheri: 160 kuruş.⁹⁸

III. Emval-i Metruke ve Mesken Politikaları

İzmir'in kurtuluş sürecinde, gayrimüslim unsurlar şehri boşaltmaya başladılar. Daha 9 Eylül günü yaşanmadan önce, Türk ordusunun şehre gireceğinin farkına varan birçok gayrimüslim, şehri terk etmeye başlamıştı.

Rumların büyük ölçüde şehri terk etmesiyle, şehirde emval-i metruke sorunu yaşanmaya başladı⁹⁹. Çünkü bu bazen, haksız kazanç olarak görülen, harikzedeler ve bazı devlet memurlarınca, terk edilmiş emvali sahiplenme şeklinde aşılmaz bir sorun haline geliyordu. Asıl sorun ise, terk edilmiş ev, han, değirmen ve fabrikaların iş bilmez ve yeteneksiz kişilerin eline geçmesiyle başladı¹⁰⁰. Mübadele sürecinde, Yunanistan'da kalan Müslüman emvalinin ne olacağı ve hukukun ne şekilde işleyeceği çeşitli tartışmalara yol açmış, anlaşmaya varıldıysa da uygulama uzun zaman almıştı.

98 **Türk Mühendisler Ocağı Fen Mecmuası**, Ağustos, 1341, s. 12.

99 İzmir emval-i metrukesi ve doğurduğu sonuçlar için bkz: **K. Arı**, "1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de 'Emval-i Metruke' ve Mübadil Göçmenler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, sayı: 18, cilt: VI, (Temmuz 1990).

100 **K. Arı**, "1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında Türkiye'de Göçmenler", **Doktora Tezi**, DEÜ-Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1993, s. 260.

Rumların ülkeyi terk etmesinden sonra, metruk ev sayısı 100.000 civarındaydı. Bu sayıya, mübadeleyi bekleyen ve mübadele ile Türkiye'yi terk edenlerden kalan evler dahil değildi. Türkiye'nin ilk Mübadele İmar ve İskân Bakanı olan Mustafa Necati Bey'in aktardığı bilgiye göre; metruk halde bulunan söz konusu 100.000 evden, 2000-2500 adedi hükümetin denetimi altına alınmıştı. Geriye kalanlar ise, talan edilerek çeşitli şahısların eline düşmüştü¹⁰¹.

İzmir'de mesken bunalımı sürüyordu. Bunu bazı kitleler emval-i metrukeyi işgal ederek sonlandırırken, bazı kesim ise şehrin yukarı mahallelerinde oturuyor; herhangi bir şekilde terk edilmiş mallara saldırmıyorlardı. Bunlar, başlarını soka-bildikleri birer barakanın dışında pek fazla malı mülkü olmayan ama buna rağmen devletin yasaklarına boyun eğen kimselerdi. Eğer isteselerdi, onlar da dışarıdan veya içerden gelip emval-i metrukeyi yağmalayabilirlerdi. Böylelikle, evleri, belki de villaları olabilir. Halk düşünüyordu: Metruk hanelere, muhacirler, memurlar, felaketzedeler, zabıtarlar yerleşecek¹⁰²; bunlardan geriye kalanlara ise yine mevcut meskensiz kalmış halk yerleşecekti. Bu grupta kimler; hangi şartları taşıyanlar yer alacaktı? Varılan netice şuydu: yine “fuzuli işgal” sorunu ortaya çıkacak ve yine faili aynı kesim olacaktı¹⁰³. Bir ölçüde olsun buna çözüm getirmek için bir karar alındı. Bu karara göre, fuzuli işgal yapanlar, sahiplendikleri mesken üzerinde kiracı olarak oturacaklardı¹⁰⁴. Bunun dışında, bazı dönemlerde sahiplenilen meskenlerin, üzerinde konaklamış bulunanlara satılacağına dair kararlar alınmıştı. Ancak harikzedeler bunu pek olumlu karşılamıyorlardı. Satılık ve kiralık meskenler bulunuyor olsa da¹⁰⁵, halkın büyük çoğunluğunun, hangi fiyata olursa olsun, ne mesken satın alabilecek ne de kira ödeyebilecek bir akarı veya sermayesi yoktu. Bununla birlikte, dışarıdan gelip İzmir'de fuzuli işgalde bulunanların İzmir'in yerli ve çaresiz halkıyla karıştırılmaması gerektiği basında sık sık yer alıyordu¹⁰⁶. İzmirli harikzedeler ve diğer biçareler, bu olayda her bakımdan saf dışı tutularak, emval-i metruke ve fuzuli işgal sorunu çözülmeliydi.

Mesken bunalımının devam ettiği günlerde, İzmir'de terk edilmiş meskenlerin harap halde bulunması, buraların kullanıma açılıncaya kadar bir işe yaramayacağını gösteriyordu. İskân için kayda değer olmayan bu tür harap binaların onarımı için de bütçe sorunu vardı. Buralar tamirata alınıp iskana açılmazsa, şehirde mevcut kargaşanın daha da büyüyeceğinden korkuluyordu. Daha yolun başı idi ve binlerce muhacir gelip, buralara yerleşecekti¹⁰⁷. Fakat böylesine tahribat geçirmiş

101 K. Arı, “Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde Türkiye Dışına Yönelik Göçler ve Sonuçları”, **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, (23-25 Ekim 1995-İstanbul)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yay., İstanbul 1995, s. 504.

102 *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Temmuz 1924.

103 Z. Arıkan, “**İzmir Basınından Seçmeler...**”, II. Cilt I. Kitap, s. 31.

104 *Vatan*, 3 Eylül 1923.

105 B. Durgun, “*1919-1922 Yılları Arasında İzmir'de İktisadi Durum*”, s. 196.

106 Z. Arıkan, “**İzmir Basınından Seçmeler...**”, II. Cilt I. Kitap, s. 31.

107 *Vatan*, 3 Eylül 1923.

olan yapılar, ne kiraya verilebilir ne de satışa sunulurak bütçeye bir getiri sağlanabilirdi.

Konuyla ilgili, 1923 yılına ait bir kararnameye bakıldığında, İzmir şehir meclisi ve bazı devlet organlarının, içinde bulunulan karışıklığı gidermek için önemli mücadeleler verdikleri göze çarpıyor. Söz konusu kararnamede, şehirde büyük bir mesken bunalımının yaşanmakta olduğu ve bir çare olarak da emval-i metrukenin açık artırmayla satılmak üzere belediyeye devredilmesinin gerekliliğinden dem vuruluyordu. Maliye memurlarına verilmiş olan talimatın beşinci maddesinin (b) fıkrasında bundan bahsedilmekteyken, meskensiz halk kısım kısım gruplandırılıyordu¹⁰⁸:

a- Meskensiz olduğu açıkça bilinen ve gerçekten ihtiyaç sahibi olduğuna kanaat getirilen kimseler,

b- Bazı devlet memurları,

c- Mesken sahibi oldukları halde fuzuli işgalde bulunanlar.

Aynı kararnamede, İzmir meclis idaresinin bu konuda yaptığı uygulama yanlışlıklarının ve eksikliklerinin tekrarlanmaması için önlem niteliğinde, yol gösterici görüşler bildiriliyordu. Evlerin gerçek hak sahiplerine verilmesi için, konunun üzerinde titizlikle duruluyordu. Ele alınan konular içinde, metruk evlerin onarım ve bakım şartları¹⁰⁹ da yer alıyordu.

Basından elde edilen verilere göre; 1923 Eylülü'nde İzmir şehrinde emval-i metrukeden kalma 10.000 civarında mesken bulunuyordu. Bu meskenlere 50.000 aile yerleştirilmeye çalışılacaktı. Ancak bunların büyük bir kısmı harap haldeydi. Tamiratı için de en az 2-3 milyon liralık bir hesap taksimatı gerekiyordu. Bu hesap, şehir bütçesini aşarken, devlet bütçesinden fazla bir şey beklenemezdi. Çünkü sadece İzmir değil, bu tür acil ihtiyaçları olan, Çanakkale, İstanbul¹¹⁰ ve Anadolu'nun doğusunda-batısında birçok il bulunuyordu¹¹¹. Bütçeyi dara düşüren ve şehir işlerini karışıklığa iten bu gibi yerlerde, muhacirlerin diğer ihtiyaçları da önemli rol oynuyordu. Bunlardan biri, meskenler dışında muhacirlere verilecek olan menkul ve gayrimenkullerdi. Buldukları yerlerden büyük güçlüklerle, vapurlarla taşınan muhacirlerin önemli çoğunluğuna arazi verilecekti. Ekim 1923'te bunlara, elli dönümü geçmemek şartıyla, arazi tevziinde bulunulacağına dair kararlar alınıyordu¹¹². Her şeye rağmen emval-i metruke konusunda, İzmir yeteri kadar memnun edilemedi. Yapılan uygulamalardan hemen sonra, 1924 Eylülü'nde bunu basından izleyebilmek mümkündür:

108 **BCA**, 030,18,01,01,6,4,7,1.

109 **BCA**, 030,18,01,01,6,4,7,1.

110 İzmir'de iskan hareketlerinin gerçekleşmesi sürecinde, kurtuluşun önce buradan İstanbul'a geçen kimselerin de asıl yurtları olan İzmir'e iadesi ve istihdam edilmeleri lüzumlu görülmüştü; **BCA**, 272,00,00,14,76,26,1,58.

111 *Vatan*, 3 Eylül 1923.

112 *İkdam*, 17 Teşrinievvel 1923.

*“İzmir’de emval-i metruke suistimalleri
İzmir’deki muhacirlerin hükümete mühim bir muhtırası
İzmir’deki iskan komisyonu hiçbir iş görememiştir. Elan birçok evler fuzuli olarak
ötekinin berikinin taht-ı işgalinde bulunmaktadır...”¹¹³”*

1927 yılına gelindiğinde, gayrimübadillerden metruk olan ve satışı gerçekleştirilen meskenlerin satışlarının derhal feshedileceğine dair kararlar alınmıştı. Gayrimübadiller tarafından terk edilmiş hanelerin, başkaları adına ihale edilmesine karşın, derhal feshinin gerçekleştirileceği ve borçlar kanunu gereğince ellerinden alınarak muhtaç durumdaki muhacirlere verileceği beyan edilmişti. 13 Mart 1926 tarihli ilgili kanunun 1. maddesi ve 781 numaralı içeriğine dayalı, Maliye Vekâleti’nce, İzmir şehri defterdarlığına bu yönde bir tebligat gönderildi¹¹⁴.

Evlere biçilen değerler, süreç içerisinde bazen değer kaybına uğruyor, bu da yeni sorunlara kapı açıyordu. Aynı dönemde, Manisa harikzedelerinden Hasan Fehmi adında bir şahsa verilen, Alsancak Hayat Sokağı’nda bulunan dört numaralı eve, 6367 lira değer biçilmiş olduğu ve ilgili belgelerin tamamlandığı yönünde, İzmir valisi tarafından Dâhiliye Vekâleti’ne beyanda bulunulmuştu¹¹⁵. Yine, Sivrihisar harikzedelerinden Hulusi Bey’in sahibi bulunduğu Tramvay Caddesi’ndeki 147/145 numaralı Ermeni evinin bedeli 6200 lira olarak saptanmıştı. Aynı şahsa ait Göztepe’deki bir barınakla ilgili işlemler de adalete uygun biçimde işleme alınmak üzere valilikçe Dâhiliye Nezareti Celilesi’ne bildirilmişti¹¹⁶.

1929 yılında Dünya Ekonomik Bunalımı’nın akımına kapılarak, ekonomik yetersizliği son haddini bulan İzmir’de emval-i metruke işleriyle ilgili sancılar daha da artmıştı. Metruk mallar idaresinden herkes şikayetçiydi. Sürecin uzaması, uzarken de her kesimi yıllardır usandırmış olması her şeye yeterdi. Bunun yanında, iskan sırasında metruk evlerden birinin birkaç mübadil aileye verilmesi ve yerleştirme aşamasında görevlilerle mübadiller arasında yaşanan sorunlar da vardı. Yıllardır şikayet ve sitemlerin hedefi haline gelmiş olan İskan İşleri, halk üzerinde yoğun bir baskı uyguluyordu. İzmir şehrinin kazalarında, İzmir İskân Dairesi’nin kayıtlarına göre, 60.000 mübadil vardı. Bunlara ait 7000 dosyadan, yıllardır ancak 550 dosyanın işlemi yapılmıştı. Bu doğrultuda basından isyanlar eksik olmazken, iskan işlerini yerli yerinde halledebilmek için “işbiririci” nitelikte bir çalışma gerçekleştirilmeliydi¹¹⁷.

İzmir’de mesken bunalımının hüküm sürdüğü bu yıllarda, Basmahane ve çeşitli yerlerden mesken bunalımına dair bilgiler verilerek, bu duruma çözüm istenmekteydi. İstenilen çözüm ise devletin kendilerine mesken veya mesken yapımında kullanılacak malzemelerin yardımını sağlaması biçimindeydi. Halkça, yetkililere

113 *Vatan*, 11 Eylül 1924.

114 *Hizmet*, 7 Ağustos 1927.

115 *BCA*, 272,00,00,12,60,167,10,1.

116 *BCA*, 272,00,00,12,54,133,11.

117 T. Bayazıt, *a.g.e.*, s. 23, 24.

konuyla ilgili yoğun bir biçimde telgraflar çekiliyordu¹¹⁸. Hükümet ve İzmir vilayet yetkilileri, elinden gelen çabayı göstermişse de 1929-1930'lu yıllarda mesken bunalımı ve iskan politikasında dağıtım şekliyle ilgili şikayet ve hoşnutsuzluklar durmak bilmedi. Terk edilmiş evler, mesken bunalımına çözüm getirdiği oranda sıkıntı getirmişti. Ancak, İzmir'in geçirdiği büyük facia sonrasında, 7 yıllık süreçte bu kadar ileri bir aşama kaydetmiş olması bile, mesken açısından olduğu kadar diğer bazı hususlarda "başarı" idi.

Sonuç

1922 Yangını'nın getirdiği en büyük olumsuzluk, şüphesiz mesken bunalımı idi. İzmir'de yangın sonrasında halk, meskensiz kalmıştı. Evlerine kavuşuncaya kadar kimi aileler sokakta, sağlıksız han odalarında ve barakalarda yaşadılar. Mevcut şehir bütçesinin yetersizliği, devlet bütçesini şehrin imar ve inşası konusunda devreye girmek zorunda bıraksa da, devlet bütçesi ciddi sıkıntılar içinde olduğundan her şey yerli yerince yapılamıyordu. Belediyenin önemli sorunları vardı. Bu sorunların önde gelenleri, belediye yönetimindeki istifalar ve bütçenin zayıf olmasıydı. Bazen çeşitli devlet organlarıyla İzmir Belediyesi arasında uyumsuzluklar söz konusu olabiliyordu. Uyumsuzluklar, genellikle şehir uygulamaları ile ilgiliydi.

Yangının yaraları sarılamadan, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi gerçekleştirilmeye başlamıştı. Bu da İzmir şehrinde yaşanan mesken bunalımını kat kat arttırdı. Kurtuluşla birlikte şehrin gayrimüslimlerce boşaltılarak, nüfusun üçte birine düşmesine rağmen, mesken sıkıntısı çekiliyordu. Dışarıdan gelecek olan muhacirler, bu soruna yeni bir yoğunluk, yeni bir boyut kazandırmıştı. Durum böyle olunca, meskensiz ve çaresiz şehir halkı, gayrimüslimlerden kalan boş evlere yerleşmeye başladılar. Şehirde emval-i metruke ve fuzuli işgal sorunları vardı. Bunlar devlet yetkililerini bir hayli uğraştırdı. Uğraşlar da İzmir'in yeniden yapılanma ve dirilme sürecini 1940'lı yılların sonuna dek uzattı.

İzmir Yangını'nın getirdiği olumsuzluklar saymakla tükenmezdi. Eğer olumlu sayılabilecek bir sonucu varsa, o da şehrin "sıfırdan inşası"yla yepyeni ve özgün bir İzmir'in ortaya çıkarılmasıydı. Bu yolda yurt dışından uzmanlar getirildi. İzmir, modern bir şehir olmaya başladı ve yeniden doğunun önemli bir şehri olma özelliğini kazandı. Yeni imar planları ve haritalarının oluşturulması; mimaride özgün akımlarla çalışmalar yapılması, İzmir'i modern bir şehir haline getirdi. İzmir bu bakımdan 1950'li yıllara kadar bir dönüm noktası yaşadı. 1970'lerden sonra ise, şehirleşmenin getirdiği gecekondu kültürüyle farklı bir aşamaya daha girdi.

KAYNAKÇA

1.Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

İBB Ahmet Piriştina Kent Arşivi

118 BCA, 272,00,00,11,24,129,18,1,2,3.

İBB Milli Kütüphanesi

2.Gazeteler

Ahenk

Anadolu

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

Halkın Sesi

Hizmet

İkdam

İleri

Millet

Milliyet

Sadayı Hak

Son Saat

Tanin

Tevhid-i Efkâr

Vatan

3.Dergiler

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Şubat 1926.

Türk Mühendisler Ocağı Fen Mecmuası, Ağustos 1341.

4.Kitaplar

1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği, 1. Kitap, Yay. Haz.: Erkan Serçe, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2001.

70 Yıllık Sevda İzmir Fuarı, Derleme: Yaşar Aksoy-Neşe Yurdkoru Özgünel, İzmir Büyükşehir Belediyesi yay., İzmir, 2001.

Anavatana Göç Edenler, Türkiye Cumhuriyeti'nde (1923-1938) Mübadil, Muhacir ve Mülteciler, Genel Bir Bakış, Arkeoloji Sanat yay., Yay. Haz: Neziha Başgelen, İstanbul, 2008.

ARAZ, Nezihe, **Mustafa Kemal'le 1000 Gün**, 5. Baskı, Dünya yay., İstanbul, 1996.

ARI, Kemal, **İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin, Üçüncü Kılıç**, 4. Baskı, Zeus yay., İzmir, 2009.

_____, **İzmir'den Bakışla Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri, Lozan'dan Kabotaja**, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi yay., İzmir, 2008.

ARIKAN, Zeki, **İzmir Basınından Seçmeler(1923-1938), II. Cilt, I-II-III. Kitap**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2008.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam (1919-1922)**, c.II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.

AYSAN, Mustafa A., **Atatürk'ün Ekonomik Görüşleri**, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Enstitüsü Araştırma ve Yardım Vakfı yay., İstanbul, 1999.

DİRİK, Kazım Doğan, **Atatürk'ün İzzinde Vali Paşa Kazım Dirik**, Güner yay., İstanbul, 2008.

GÖKSU, Emel, **1929 Dünya Ekonomik Buhran Yıllarında İzmir ve Suç Coğrafyası**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2003.

GÖKTAŞ, Mehmet Ali, **Türkiye'de Konut Sorunları ve Sosyal Konut Sorunları**, İstiklal Matbaası, İzmir, 1974.

GÜNEŞ, Günver, "Yunan İşgalinin Söke ve Çevresinde Yarattığı Tahribat", **Milli Mücadele'de Söke Cephesi ve Önderleri**, Aydın İli ve İlçeleri Kültür ve Eğitim Derneği yay., Aydın, 2007.

HAFIZOĞULLARI, Zeki, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Fikri Temelleri**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yay., Ankara, 2001.

İNAN, Afet, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu yay. Ankara, 1989.

İzmir Ticaret Odası, Meclis Zabıt Defterleri I-II, 1926-1930, Haz.: Fikret Yılmaz, İzmir Ticaret Odası yay., İzmir, 2008.

KİNROSS, Lord, **Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Çev.: Necdet Sander, Altın Kitaplar yay., İstanbul, 1994.

KUTAY, Cemal, **Ege'nin Kurtuluşu**, Boğaziçi yay., İstanbul, 1981.

MARTAL, Abdullah, **Belgelerle Osmanlı Döneminde İzmir**, Yazıt yay., İzmir, 2007.

NİYZAZİ, Mehmed, **Türk Devlet Felsefesi**, Ötügen yay., İstanbul, 1999.

SERÇE, Erkan,- Yılmaz, F,- Yetkin, S., **Küllerinden Doğan Şehir**, İzmir Belediyesi yay., İzmir, 2003.

SERÇE, Erkan, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)**, Dokuz Eylül yay., İzmir, 1997.

SİVRİ, İsmail, **Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı**, Karacan yay., (t.y.), (ş.y.).

TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, c.1, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1977.

TARTAN, Hakan, **Atatürk'ün İzmir'i**, Tülov yay., (ş.y.), 2001.

5. Tezler

DURGUN, B., "1919-1922 Yılları Arasında İzmir'de İktisadi Durum", **Yüksek Lisans Tezi**, DEÜ-Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1998.

_____, "Atatürk Döneminde İzmir Ekonomisi (1923-1938)", **Doktora Tezi**, DEÜ-Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2005.

6. Makaleler Ve Bildiriler

"İzmir Belediye Reisinin İstifası Hakkında", *İleri*, 2 Teşrinievvel 1340.

"İzmir Yangını Tahkikati", *İleri*, 2 Teşrinievvel 1340.

"İzmir Yangını, İngiltere'nin Teklifi makul Değildir", *İkdam*, 28 Temmuz 1924.

"İzmir Yangını", *Milli Nevsal*, 1339.

"Mesken Derdi", *Hizmet*, 17 Kanunuevvel 1926.

AHMET CEVDET, "İzmir'in Hal-i İktisadiyesi", *İkdam*, 6 Eylül 1923.

ADAK, Ufuk, "Panayır'dan Halk Üniversitesi'ne İzmir Enternasyonal Fuarı", **İşgalden Kurtuluş İzmir**, İzmir 2007.

ARI, Kemal, "1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de 'Emval-i Metruke' ve Mübadil Göçmenler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, sayı: 18, cilt: VI, (Temmuz 1990).

_____, "Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde Türkiye Dışına Yönelik Göçler ve Sonuçları", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, (23-25 Ekim 1995-İstanbul)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yay., İstanbul 1995.

_____, "Pasaport'ta Patlayan Bomba", **İzmir Tarih ve Toplum**, sayı: 6 (Ekim 2009), Şenocak yay., İzmir, 2009.

GÖKDEMİR, Oktay, "İzmir Yangını'na İlişkin Fransızca Kaynaklar", **İzmir Tarih ve Toplum**, sayı: 6, Şenocak yay., İzmir, Ekim 2009.

KAYA, Mevlüt, "1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nda İzmir'de Yankesicilik, Gasp ve Hırsızlık Faaliyetleri", **İzmir Tarih ve Toplum**, sayı: 5, Haziran-Eylül 2009, Şenocak yay., İzmir 2009.

ÖKÇÜN, Gündüz, "İzmir İktisat Kongresi", **CDTA**, c. 4.

TUNÇAY, Mete "Cumhuriyet Halk Partisi", **CDTA**, c. 8